

نگاهی به

پیشینه‌ی نیایش گردش سال

□ منظور از اصطلاح «تحویل سال» یا «سال تحویل» که به عبارات‌های دیگری همچون «تحویل سنه»، «سال گردش»، «حلول سال» یا «گردش سال» نیز شناخته می‌شود، لحظه‌ی است که انتقال برج دوازدهم سال یا برج فلکی «حوت» یا «ماهی» به برج اول سال یا «حمل» یا «بره» انجام می‌شود. این لحظه، هنگام آغاز اعتدال بهاری در نیم‌کره‌ی شمالی است که هم‌زمان با اعتدال پاییزی در نیم‌کره‌ی جنوبی است و در آن هنگام خورشید از استوای زمین می‌گذرد و به سوی شمال آسمان می‌رود. پس از آن که «تحویل سال» انجام می‌شود، «نوروز» که نخستین روز سال نیز هست، فرا می‌رسد.

هنگام گردش سال از دیرباز نزد ایرانیان و همه مردمان کشورهای گستره فرهنگی ایران، نوروز از اهمیت بسیار زیادی برخوردار بوده است و همه ساله در آستانه نوروز، برپادارندگان این جشن کهن در کنار خوان نوروزی یا سفره هفت سین، چشم به راه هستند تا «هنگام گردش سال» فرا رسد و سال نو با رسیدن فروردین ماه و بهاران زیبا آغاز شود. یکی از آیین‌های ویژه هنگام گردش سال، خواندن «نیایش گردش سال» یا دعای تحویل سال است که خانواده‌های ایرانی با توجه به باورهای خود در این هنگام نیایشی را می‌خوانند و دعایی که به صورت رسمی از رسانه‌ها پخش می‌شود، این دعای معروف است: «یا مقلب القلوب و الابصار، یا مدبر اللیل و النهار، یا محول الحول و الاحوال، حول حالنا الی احسن الحال.»

هرچند که در نگاه اول به نظر می‌رسد که این دعا پشتوانه دینی و مذهبی مستندی دارد اما بررسی‌های دقیق‌تر نشان می‌دهد که این دعا از پیشینه تاریخی و مذهبی چندانی برخوردار نیست و در هیچ یک از منابع و مآخذ پیش از دوران صفوی اشاره‌ای به آن نشده است. حتا در روایتی که درباره نوروز از «معلی بن خنیس» وارد شده هیچ‌گونه اشاره‌ی به دعای تحویل سال نشده و به جای این دعا یک سلسله آداب و سنن و انجام چهار رکعت نماز توصیه شده است. در کتاب‌های مشهور ادعیه همچون اقبال الاعمال سید ابن طاووس و مصباح‌المجتهد شیخ طوسی نیز اشاره‌ی به دعای تحویل سال نشده و این نشان می‌دهد چه در منابع اهل سنت و چه در منابع تشیع، سند روایی مورد اعتمادی برای آن موجود نمی‌باشد جز این که محمد باقر مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ق) در کتاب زاد المعاد در خصوص این گزارش می‌کند: «در کتب غیر مشهوره، روایت کرده‌اند که در وقت تحویل سال این دعا را بسیار بخوانید و بعضی ۳۶۶ مرتبه گفته‌اند: یا محول الحول و الاحوال، حول حالنا الی احسن الحال. و در روایت

دیگر: یا مقلب القلوب و الابصار یا مدبر اللیل و النهار یا محول الحول و الاحوال، حول حالنا الی احسن الحال.» در این گزارش مجلسی تصریح دارد که این دعا در «کتاب‌های غیر مشهور» ثبت و ضبط شده یعنی در کتب اربعه شیعیه و کتاب‌های مشهور ادعیه نیامده. نکته دیگر این که دو شکل از دعا را گزارش می‌کند، یکی این که تنها بخش آخر دعا را می‌آورد و دو دیگر این که دعا را به طور کامل گزارش می‌نماید. (دعای تحویل سال، نادر کریمیان سردشتی، کتاب ماه هنر، بهمن و اسفند ۷۹)

بیشتر ترکیبات این دعا در متون معتبر عربی و کتب دینی هم‌چون قرآن سابقه ندارد و تنها به خاطر الگوبرداری، قرینه‌سازی و تقلید سازندگان آن، شباهت‌هایی دیده می‌شود. برای نمونه:

۱- عبارت «مقلب القلوب و الابصار» با این مفهوم در قرآن و متون دینی سابقه ندارد و منظور از عبارت «... یوما تتقلب فیه القلوب و الابصار» نیز که یک بار در قرآن در سوره نور آیه ۳۷ آمده، روز قیامت است و ارتباط مستقیمی به تحویل سال ندارد. در کتب حدیث هم از این عبارت خبری نیست و در برخی احادیث که هیچ ارتباطی با تحویل سال ندارند، عبارات مشابه «مصرف القلوب» یا «مثبت القلوب» دیده می‌شود.

۲- عبارت «مدبر اللیل و النهار» به این صورت و مفهوم در قرآن نیامده و سازندگان دعا عبارت قرآنی «یقدر اللیل و النهار» از سوره ی مزمل آیه ۲۰، را به عبارت «مدبر اللیل و النهار» تغییر داده‌اند.

۳- عبارت «احسن الحال» نیز در قرآن وجود ندارد و سازنده یا سازندگان این دعا عبارت «احسن العمل» سوره ملک را به «احسن الحال» تغییر داده‌اند.

بر این پایه، به نظر می‌رسد که دعای تحویل سال از پایه و بنیان مذهبی برخوردار نیست و در دوران صفوی با استفاده از ترکیبات عربی و یا الگوبرداری از آن‌ها ساخته و پرداخته شده است و شیخ عباس قمی هم آن را در «مفاتیح» خود وارد نموده است. نکته دیگر این که اگر چه تشیع صفوی در پرداختن و ترویج این دعا کوشید اما تا آنجا که اطلاع داریم این دعا در بین شیعیان دیگر کشورهای شیعیه نشین همچون لبنان، عراق، پاکستان و ... نیز شناخته نمی‌شود و کاربرد ندارد و حتا در بین ایرانیان غیر شیعیه همچون اهل تسنن و پیروان دیگر ادیان نیز رسمیت ندارد.

نکته دیگر این که اگرچه در نظر برخی ایرانیان فارسی زبان این دعا آهنگین و موزون است اما نزد عرب نمونه‌ی از قطعات عربی فصیح و بلیغ به شمار نمی‌رود.

به این ترتیب خواندن یا نخواندن این دعا در آستانه نوروز و در آغاز سال نو ایرانی و به هنگام گردش سال نو نمی‌تواند نشانه پایبندی یا عدم پایبندی به واجبات دینی و مذهبی به شمار آید. از این روی در سال‌های اخیر گروه‌های مختلف ایرانیان برآنند که از نیایش‌های فارسی به عنوان جایگزین این دعا برای هنگام گردش سال بهره ببرند.